

**Mikołajko, Zbigniew / Kinowska,
Małgorzata / Hollender, Henryk**

**Posiedzenia Pracowni Historii Nauk
Społecznych**

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/2, 373-377

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAKŁAD HISTORII NAUKI OŚWIATY I TECHNIKI PAN

POSIEDZENIA PRACOWNI HISTORII NAUK SPOŁECZNYCH

1

Na posiedzeniu w dniu 23 maja 1975 r. dr Ryszard Ergetowski przedstawił referat *Tematyka polska w pracy naukowej i dydaktycznej Jakuba Caro*, będący streszczeniem przygotowywanej przezeń obszerniejszej pracy poświęconej temu wybitnemu historykowi niemieckiemu XIX stulecia. Działalność J. Caro była długo ignorowana przez niemieckich uczonych, zarówno z powodu żydowskiego pochodzenia badacza, jak i ze względu na jego polskie zainteresowania. Stąd nieznaczna ilość wypowiedzi o jego twórczości w piśmiennictwie niemieckim, a i dotarcie do tych rozproszonych w czasopismach publikacji jest bardzo utrudnione. Znacznie szerzej komentowane były prace J. Caro w Polsce.

J. Caro urodził się w 1835 r. w Gnieźnie, w rodzinie rabina. Po ukończeniu niemieckiego gimnazjum w Poznaniu rozpoczął studia filozoficzne i historyczne w Berlinie, podczas których uległ wpływowi metodologii L. Rankiego. Po dwóch latach przeniósł się do Lipska, gdzie H. Wuttke skłonił go do zajęcia się problematyką polską. Z inspiracji tej powstała rozprawa doktorska Caro poświęcona elekcji Zygmunta III Wazy, a oparta na nieznanych dotąd archiwaliach znajdujących się w lipskiej Bibliotece Uniwersyteckiej. Sprawiała ona, że Jakubowi Caro powierzono kontynuację dzieła R. Roepella *Geschichte Polens*. W celu zebrania materiałów do tej pracy badacz udał się w podróż naukową do Drezna, Wrocławia, Berlina, Poznania, Kórnika, Warszawy i Krakowa. Zetknął się wtedy z szeregiem znamienitych działaczy kultury polskiej. Pracę nad *Geschichte Polens* zakończył Caro w r. 1888, a obejmowała ona dzieje Polski do 1506 roku. Dzieło to oceniano w Polsce rozmaicie, począwszy od całkowitej negacji jego wartości (Kraushar), aż po recenzje pozytywne (Mosbach). Równocześnie Caro przygotowywał swą habilitację, którą po długotrwałych perypetiach przeprowadził w Jenie. Tematem rozprawy habilitacyjnej była twórczość dziejopisarska Jana Długosza. Znajomość spraw polskich zwróciła na J. Caro uwagę rządu pruskiego. Uczony miał — na zlecenie Bismarcka — analizować wypowiedzi polskich poddanych monarchii Hohenzollernów. Za usługi te uzyskał Caro profesurę na Uniwersytecie Wrocławskim. Zacieśnił wtedy swoje kontakty z Polakami, jakkolwiek w okresie poprzednim odcinał się zdecydowanie od osobistych powiązań z kulturą polską. Pod kierunkiem Caro powstał we Wrocławiu cały zespół prac o problematyce polskiej, a on sam pozostawał nadal w kręgu tej tematyki, ogłaszając szereg studiów jej dotyczących, m.in. o Janie Ostrorogu,

Albrechcie Łaskim, Andrzejowi Fryczowi Modrzewskiemu. Rozprawa ta nie została zakończona z powodu śmierci autora (1904 r.).

Caro ogłaszał drukiem także eseje poświęcone kulturze włoskiej i angielskiej (zwłaszcza zaś pociągał go Renesans w Italii). Należał do inicjatorów *Allgemeine Deutsche Biographie*. Jednak najważniejszym jego dziełem była wzmiankowana *Geschichte Polens*. W zakończeniu referatu dr Ergetowski wskazał na znaczenie korespondencji J. Caro z Polakami jako ważnego przyczynka do dziejów jego warsztatu badawczego i świadectwa recepcji jego twórczości.

Dyskusja, jaka wywiązała się po referacie, skoncentrowała się na problemach metodologicznych biografistyki (doc. I. Stasiewicz-Jasiukowa, dr M. Władyka) oraz na wątkach polskich w twórczości i biografii Jakuba Caro (dr J. Dybiec, dr J. Różewicz, mgr A. Biernacki, dr F. Bronowski).

Zbigniew Mikołajko

2

29 października 1975 roku doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa wygłosiła referat *Walka o świadomość szlachecką w początkach polskiego Oświecenia*. W interesujący sposób przedstawiła referentka toczącą się już w czasach saskich walkę między fałszującymi widzenie rzeczywistości przedstawicielami szlacheckiego sarmatyzmu a zwolennikami nowych poglądów, którzy usiłowali stworzyć typ szlachcica świadomego społeczno-politycznej sytuacji w Rzeczypospolitej. Pisana przez szlachtę historiografia sarmacka stawiała sobie nierzadko za cel podstawowy uzasadnienie uprzywilejowanego stanowiska szlachty w Polsce. Historiografia ta, pełna elementów irracjonalnych, kształtowała historyczną świadomość szerokich kręgów szlacheckich i nie pozwalała na prawidłową ocenę sytuacji w Rzeczypospolitej. Monumentalna synteza historiograficzna Szymona Majchrowicza pt. *Trwałość szczęśliwa królestwa...* (1764) stanowi apogeum zmitologizowanej świadomości sarmackiej. Autor sakralizuje w tym dziele istniejący w Polsce ustrój społeczny i polityczny oparty na odwiecznych przywilejach „złotej wolności szlacheckiej”. Historyczną i polityczną świadomość szlachty zaciemniały także pochlebiające jej megalomanii herbarze i kalendarze. Na straży nienaruszalności sarmackiego sposobu myślenia stali ponadto tzw. *haeresum bellatores*, przeciwnicy docierającej do Polski *philosophiae recentiorum*.

Przeciwko tym ideom historycznej i politycznej świadomości szlacheckiej wystąpili w początkach polskiego Oświecenia reprezentanci różnych orientacji, jak np. Jan Dębiński, Stanisław Leszczyński, Stanisław Konarski czy Cezar Pyrrhus de Varille. Ukazują się też liczne prace kreślące modele uczciwego człowieka i dobrego obywatela. Najbardziej dojrzałe wśród tych rozpraw są powstałe w środowisku Collegium Nobilium prace S. Konarskiego *De viro honesto et bono cive* oraz Samuela Chrościkowskiego *Powinności każdego człowieka*. Na szczególną uwagę zasługuje też rozprawa *Compendium politicum...* Cezara Pyrrhysa de Varille, podbudowana zachodnioeuropejskimi koncepcjami filozoficznymi, a głównie doktryną prawa natury i umowy społecznej.

Dyskusję zapoczątkował dr Franciszek Bronowski, przypominając zebranych, że wzory polityczno-moralne istniały już w polskiej tradycji przedsarmackiej (Rej, Biernat z Lublina). Nawiązując do tej wypowiedzi doc. Karolina Targosz wskazała, że w XVII w. pojawia się już krytyka *liberum veto* i mówi się o niedołączności szlachectwa od cnoty osobistej.

Zagadnienie ciągłości refleksji nad postawami polityczno-moralnymi poruszyła także doc. Anna Czekaiewska-Jędrusiak, podkreślając, że poszczególne elementy składające się na całość kształtu świadomości szlacheckiej, mają swe źródła w polskiej myśli humanistycznej okresu Renesansu. Doc. Czekaiewska wskazała

ponadto na fakt, że poza historiografią, która jest najlepszym odbiciem świadomości dla omawianego okresu, nosicielami myśli odzwierciedlającej świadomość są także literatura religijna i filozoficzna oraz literatura piękna i publicystyka. Do tych typów piśmiennictwa, które należałoby uwzględnić przy pełnej analizie świadomości określonej warstwy społecznej, dr Kalina Bartnicka dodała jeszcze kazania, publicystykę sejmową oraz materiały szkolne i konfederacyjne.

Charakteryzując szerzej pojęcie sarmatyzmu dr Józef Wojakowski zwrócił uwagę na jego uniwersalizm. Sarmatyzm nie był wyłącznie szlachecki. Jego ideały oddziaływały — choć w różnym stopniu — na wszystkie kręgi społeczne, a więc także na mieszczaństwo, a nawet na bogate chłopstwo.

Szczególnie interesujące spostrzeżenia zawierała wypowiedź prof. Zofii Libiszowskiej, która zwróciła uwagę na oryginalność polskiej myśli politycznej. Wyodrębniając sarmatyzm na tle zachodnioeuropejskim, należy równocześnie dostrzec występujące w nim tendencje liberalne, które uwidaczniają się wyraźnie w konfrontacji z myślą polityczną w otaczających Polskę krajach absolutystycznych.

Dyskusję podsumował przewodniczący zebrania — prof. Waldemar Voisé, podkreślając raz jeszcze zasadnicze wątki rozważań, a zwłaszcza brak ostrej granicy w dziejach kultury między poszczególnymi okresami oraz szczególne znaczenie historiografii każdej epoki w odtwarzaniu świadomości społecznej.

Małgorzata Kinowska

3

Zebranie w dniu 28 listopada było ostatnim w roku 1975. Składało się z dwóch części. W pierwszej doc. Tadeusz Bienkowski wygłosił referat *Dzieje nauki i cywilizacji w edukacji historycznej w Polsce do roku 1773 — zarys problematyki*. Drugą część zebrania wypełnił referat dra Eugeniusza Tomaszewskiego pt. *Uwagi o makiecie III tomu »Historii nauki polskiej«. Problemy ogólne. Nauki społeczne i humanistyczne*, a następnie dyskusja, zakończona sformułowaniem wniosków, sugerujących wprowadzenie w tym tomie zmian i poprawek.

Doc. T. Bienkowski rozpoczął od stwierdzenia, że ludzie Renesansu, dostrzegając ciągłość cywilizacji, mieli do wyboru trzy możliwe ujęcia jej dziejów. Pierwsze, pochodzące z mitologii antycznej zakładało, że twórcami cywilizacji były wybitne jednostki ludzkie. Według drugiego („interpretacja poetycka”) świat oddala się coraz bardziej od najdoskonalszego swego stadium — „złotego wieku”, a cywilizacja jest równoznaczna z degeneracją. Trzecie ujęcie było zbieżne z interpretacją biblijną i przyjmowało biblijną chronologię. W następnych stuleciach nurty te swoiście zazębiały się ze specyficznymi elementami polskiej kultury, np. teoria „złotego wieku” z ideologią sarmatyzmu. W XVII w. problematyka dziejów cywilizacji wkroczyła do szkół i podręczników. Osobne wykłady tego przedmiotu postulował w 1610 r. B. Keckermann, a następnie J. Pastorius, motywując jego niezbędność nie tylko względami poznawczymi, ale i etyczno-światopoglądowymi. W szkołach katolickich, w ramach wykładu fizyki rozważana była kwestia zmienności i polepszania się (lub pogarszania) świata. Wielu autorów przedoświeceniowych i oświeceniowych prezentowało własne poglądy na temat dziejów cywilizacji i miejsca tego przedmiotu w nauczaniu, przyczyniając się do uwarżliwienia warstw wykształconych na problemy przeszłości kulturalnej Polski i świata. Do 1773 r., nie powstał jednak w Polsce żaden podręcznik z tego zakresu, który ujmowałby całokształt zagadnienia.

Dyskusja toczyła się wokół planowanej publikacji na temat nauczania historii nauki w Polsce. Obejmie ona dzieje nauki i cywilizacji w nauczaniu szkol-

nym, w innych formach edukacji i w świadomości społecznej (doc. T. Bieńkowski), ale tak ujęty zakres przedmiotu wymagać będzie odmiennych ujęć dla różnych okresów historycznych. Lata po II Wojnie Światowej można zanalizować głównie poprzez programy nauczania (doc. I. Stasiewicz-Jasiukowa). Natomiast wiek XIX wymaga uwypuklenia pewnych typowości, jak np. rozwoju czytelnictwa czy istnienia popularnych serii wydawniczych (dr K. Bartnicka, dr J. Dybiec, mgr W. Grębecka, doc. Z. Wójcik). Zgodzono się, że należy przyjąć elastyczną koncepcję redakcyjną tej publikacji, a całość podzielić na dwa tomy, z których pierwszy przeznaczony byłby na chronologicznie ujętą prezentację problemów ogólnych, a drugi — na zagadnienia szczegółowe. Postulowano też, by nawiązać ściślejszą współpracę z historykami oświaty.

W drugim referacie dr Eugeniusz Tomaszewski poddał analizie makietę III tomu *Historii nauki polskiej*, wykazując jej zalety oraz szereg braków i niekonsekwencji. Zwraca uwagę spoista konstrukcyjnie i interesująco ujętą część pierwszą tomu. Brakuje tu jednak rozdziału poświęconego ogólnym problemom rozwoju nauki, poza omówionymi obszernie warunkami rozwoju nauki i organizacją badań. W przeciwieństwie do znakomicie zaprezentowanego powiązania życia naukowego i myśli naukowej z ówczesnym życiem społeczno-politycznym, nieco słabiej ukazano powiązanie nauki z życiem społeczno-gospodarczym. W części drugiej tomu — poświęconej historii nauk szczegółowych — niektóre dyscypliny zostały najwyraźniej przeoczone, a przede wszystkim powstanie i rozwój słowianoznawstwa (zwłaszcza w kontekście jego silnych związków z takimi prądami ideowymi tych czasów jak słowianofilstwo i panslawizm).

W drugiej części na uznanie zasługują m.in. rozdziały poświęcone historiografii i dziejom historii filozofii. Różne zastrzeżenia budzi natomiast rozdział na temat historii badań literackich. Jest on niewspółmiernie krótki w stosunku do udanego rozdziału o historii historiografii, a istotne zastrzeżenia nasuwają jego założenia metodologiczne. Niepokojące jest także, że niejednokrotnie autorzy poszczególnych rozdziałów różnią się bardzo poważnie w interpretacji niektórych zjawisk i osób, jak np. w ocenie działalności Edwarda Dembowskiego.

W czasie blisko dwugodzinnej dyskusji wskazano na szereg błędów i niedociągnięć istniejących w makiecie. Podobnie jak w tomach I i II niedoceniona jest szkoła, która w tym czasie odgrywała jeszcze znaczną rolę w rozwoju nauki (doc. T. Bieńkowski). Niewystarczające są dane dotyczące działalności Polaków w Rosji (dr J. Różewicz). Nie podkreślono roli syntez dziejów literatury w kształtowaniu świadomości historycznej, nie podjęto próby ustalenia nakładów finansowych na rozwój nauki, choć jest to możliwe, co najmniej w przypadku Galicji (dr J. Dybiec).

W dyskusji nad możliwościami naprawienia niedociągnięć i ich źródłami doc. I. Stasiewicz-Jasiukowa przypomniała, iż większość z nich podnoszono już podczas dyskusji w Komitecie Historii Nauki i Techniki w czerwcu 1975 r. Część rozdziałów nie była jednak wtedy jeszcze opracowana (nauki ekonomiczne, techniczne i prawne). Do rozdziału poświęconego historii literatury wprowadzono już pewne poprawki. Część krytykowanych rozdziałów pozostawiono jednak bez zmian.

Wobec tego dr J. Osiatyński zaproponował przesunięcie terminu rozpoczęcia druku tomu. Postulowano, aby zawczasu rozpocząć dyskusję nad następnymi tomami (doc. T. Bieńkowski). Byłoby też celowe powołanie redaktorów odpowiedzialnych za opracowanie w IV tomie poszczególnych dziedzin nauki (dr B. Kuźnicka). Proponowano, aby w następnych tomach traktować czasopiśmiennictwo jako swego rodzaju autonomiczną formę naukowej działalności, na równi z życiem uczelni wyższych i towarzystw naukowych.

Na zakończenie zebrania przyjęto wniosek skierowania do kierownictwa ZHNOiT i redakcji *Historii nauki polskiej* uwag w sprawie wniesienia poprawek i zmian do omawianego tomu.

Henryk Hollender

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII METODOLOGII NAUKI

2 grudnia 1975 r. odbyło się w Krakowie zebranie, któremu przewodniczyła — w zastępstwie chorego prof. P. Rybickiego — prof. I. Dąbska. Referat pt. *Z historyczno-socjologicznych zagadnień społecznego czasu w ujęciu socjologicznej szkoły francuskiej* wygłosiła dr Maria Władyka. W dyskusji zabierali głos prof. I. Dąbska, dr J. Rebeta i doc. S. Brzozowski.

Stanisław Brzozowski

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII BOTANIKI

18 listopada 1975 roku odbyło się pod przewodnictwem prof. Henryka Bukowieckiego posiedzenie Zespołu Historii Botaniki.

Pierwsza część zebrania poświęcona była omówieniu najważniejszych wydarzeń z dziedziny historii botaniki w roku 1975. Prof. H. Bukowiecki przedstawił następujące komunikaty: *Sprawozdanie z Sesji Jonstonowskiej w Lesznie*; *Udział nauki polskiej w XII Międzynarodowym Kongresie Botaniki*; *Historia Botaniki na XII Międzynarodowym Kongresie Botaniki*.

W drugiej części zebrania, poświęconego sprawom organizacyjno-naukowym przedyskutowano bieżące zamierzenia badawcze Zespołu i przewidywane terminy ich zakończenia. Dotyczy to przede wszystkim pracy nad tłumaczeniem na język polski dzieła Teofrasta *Peri pfiton aition* oraz pracy nad rozpoczętą *Historią botaniki w Polsce* pióra Z. Kosieka. Plany Zespołu na lata 1976—1980 przewidują skupienie się nad badaniami dawnej literatury botanicznej. Do tego celu niezbędne jest stworzenie zbioru kserokopii najstarszych pomników polskiej literatury botanicznej, który stanowiłby podstawowy materiał do prac badawczych.

W ramach planu naukowego Pracowni Historii Nauk Przyrodniczych i Technicznych Zespół proponuje podjęcie badań nad rolą zielników jako źródeł do historii biogeografii w Polsce.

Wanda Grębecka

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII NAUK ROLNICZYCH

2 grudnia 1975 r. odbyło się w Krakowie zebranie pod przewodnictwem doc. S. Brzozowskiego. W programie zebrania były dwa referaty: mgr M. Krasickiej, pt. *Pierwszy w Polsce profesor ogrodnictwa — Józef Piotr Brzeziński* i doc. S. Brzozowskiego — *Studia rolnicze Polaków we Wrocławiu w okresie międzywojennym* oraz komunikaty o nowych placówkach z zakresu historii nauk przyrodniczych i rolniczych przy Akademii Rolniczej w Krakowie (mgr L. Hayto, mgr J. Oźga). W dyskusji brali udział dr J. Bujwid, dr Z. Kosiek, dr P. Gawel i doc. S. Brzozowski.

Stanisław Brzozowski

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD HISTORIĄ KARTOGRAFII W POLSCE (I OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA HISTORYKÓW KARTOGRAFII)

Dnia 22 XI 1975 r. odbyła się we Wrocławiu konferencja zorganizowana przez Zespół Historii Geografii i Kartografii Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN przy współpracy z Wrocławską Pracownią Zakładu Badań Historyczno-Geograficznych Instytutu Historii PAN. Konferencja miała za zadanie: a) moc-